

Nieuwsbrief van het Cuypersgenootschap, vereniging tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgoed in Nederland. Verschijnt driemaal per jaar.

Inhoud

Voorjaarsexcursie te Düsseldorf	1
Redactioneel	2
Een dubbelpromotie	2
Overhandiging eerste boek dr. B. van Hellenberg Hubar op Kasteel De Haar	3
Boek dr. A.J.C. van Leeuwen	4
St.-Agathakerk te Beverwijk blijft open	5
Restauratie kerkinterieur te Puiflijk	5
Behoud Wilhelmina-MAVO te Rhenen	6
Referendum Koninklijk Militair Invalidentehuis te Leiden	7
Regio Amsterdam:	
De Rijtuigenhof aan de Overtoom	9
Het Saskiahuis behouden?	13
Interieur Maria van Jessekerk te Delft	14
De Tilburgse kerken	14
De kerk te Bergeijk 't Loo	15
Herplaatsing altaarmedaillons Mengelberg in Utrechtse kathedraal	16
Villa Lageweg te Zeist ondanks bescherming gesloopt	16
Topstuk Nieuwe Haagse School bedreigd	17
Actueel kerkennieuws	18

Voorjaarsexcursie te Düsseldorf

— Gert van Kleef

Op zondag 11 juni a.s. wordt de voorjaarsexcursie gehouden in Düsseldorf. Zoals aangekondigd, wordt daarbij aandacht besteed aan drie belangrijke perioden uit de recente kunstgeschiedenis. Uit het begin van de periode van de jongere bouwkunst stamt een karakteristiek park dat we zullen bezoeken, met classicistische toegangshuisjes en een aanleg in landschapsstijl. In het te bezoeken museum komt werk voor van de Düsseldorfse School, uit de daaropvolgende periode. Het museum zelf ligt in een zeer groot complex van museum- en tentoonstellingsgebouwen van één ontwerp uit het interbellum. Hoewel het wat betreft de uitvoering doet denken aan Kropholler, zijn er ook duidelijk classicistische elementen te herkennen.

De toelichting op het museumcomplex wordt gegeven door dr. D. Nicolaisen en op de Düsseldorfse School door dr. B. van Hellenberg Hubar.

Het programma is als volgt:

- 11.00 Vertrek vanaf het station van Eindhoven (verzamelen in de stationshal)
- 12.00 Lunch in de bus (er wordt gezorgd voor lunchpakketten met broodjes,

- croissants, fruit en melk)
- 12.30 Bezoek aan het museumcomplex met een toelichting op het ontwerp
- 13.30 Uitleg over de Düsseldorfer School, waarbij met name wordt ingegaan op de grote invloed van deze school op de Nederlandse katholieke kerkinterieurs, vooral van neo-gotische kerken
- 14.00 Bezoek aan de museumcollectie
- 15.30 Toelichting op het parkontwerp en bezoek aan het park
- 16.30 Borrel (bij de excursie inbegrepen)
- 17.00 Aanvang terugreis
- 18.30 Aankomst station Eindhoven

U kunt u aanmelden voor deze excursie door voor 15 mei a.s. een bedrag van f 57,50 over te maken op giro 4835002 van het Cuypersgenootschap te Wassenaar onder vermelding van 'excursie'.

Redactioneel

— Hugo Landheer en Rens Swart

Het initiatief van het Cuypersgenootschap naast het meer wetenschappelijke periodiek *De Sluitsteen* een *nieuwsbrief* uit te geven is gunstig verwelkomd, te oordelen naar de op het eerste nummer ontvangen reacties. Vooral het karakter van de Nieuwsbrief werd gewaardeerd, als „passend bij de doelstellingen van het Cuypersgenootschap”.

De oproep voorstellen te doen voor een karakteristieke naam voor deze nieuwsbrief leverde helaas niets op, behalve twee reacties met de strekking dat een dergelijke naam inderdaad nodig is, daar alleen 'Nieuwsbrief' dit periodiek in geautomatiseerde bibliotheeksystemen onvindbaar maakt omdat het niet te onderscheiden is van de ettelijke andere periodieken met die naam. De naam te lezen als 'Nieuws-

brief Cuypersgenootschap' ligt blijkbaar niet voor de hand. Suggesties zijn welkom!

In dit nummer kunt u behalve onder andere enige artikelen van ons meest actieve bestuurslid ook een artikeltje lezen waaruit blijkt waarin de werkzaamheden van onze voorzitter en die van de secretaris geculmineerd zijn.

U wordt aangemoedigd te doen als de auteurs in dit nummer en artikelen in te zenden betreffende het behoud van negentiende- en twintigste-eeuwse cultuurwaarden. Dit is nu ook op de snelste manier mogelijk: ons elektronisch adres vindt u in het colofon. Ook andere reacties, nieuws en mededelingen zijn welkom.

De volgende nieuwsbrief verschijnt omstreeks september. Daarin onder andere meer informatie over het op 13, 14 en 15 oktober 1995 in Heerlen te organiseren driedaags symposium met excursie over de erfenis van Vitruvius.

Een dubbelpromotie

— Willem-Jan Pantus

Dat maar liefst twee bestuursleden en oprichters van het Cuypersgenootschap op dezelfde dag, aan dezelfde universiteit, en beiden op Cuypers promoveren, zullen wij in de geschiedenis van het Cuypersgenootschap wel geen tweede keer meer mogen beleven. Op woensdag 29 maart jl. verdedigden Bernadette van Hellenberg Hubar en Wies van Leeuwen met verve hun dissertaties bij prof.dr. C.J.A.C. Peeters tegenover een keur aan geleerden uit binnen- en buitenland.

Bernadettes proefschrift is getiteld *Arbeid en Bezieling. De visie op het artistieke scheppingsproces, verbeeld en verwoord door P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers*. Zij gaat daarin o.a. in op de opvattingen van de drie

hoofdpersonen, de tegeltableaus aan de Roermondse Teeken- en Ambachtsschool — aan de daar afgebeelde personificaties van Arbeid en Bezieling ontleent het proefschrift overigens zijn titel — en de sterk verhalende voorgevel van het Amsterdams Rijksmuseum. Deze wordt hier voor het eerst grondig iconografisch en iconologisch ontleedt, wat tot een verrassende conclusie leidt. Het fijne hiervan kunt U lezen in een handelseditie die op 26 mei a.s. verschijnt bij Architectura & Natura. De promotieën oppositiecommissies moesten zich nog behelpen met een nooduitgave, waarvan o.a. als manco werd vastgesteld dat er een register op namen en trefwoorden aan ontbrak. Dat Bernadette, evenals op alle andere vragen, hierop onmiddellijk een antwoord paraat had, zal U niet verbazen. Zij had op dit vlak voldoende ervaring opgedaan door de talloze acties op het gebied van natuur- en monumentenbescherming die zij de afgelopen vijftien jaar gevoerd heeft. Niet alleen de oprichting van het Cuypersgenootschap, maar indirect ook het proefschrift zijn hiervan het gevolg geweest.

In zijn laudatio ging de promotor verder in op de Van Gelder-Prijs voor jonge kunsthistorici die haar in het verleden al ten deel gevallen was. Bovendien memoreerde hij het feit dat zij dit alles heeft weten te bereiken als moeder van vier kinderen — die dan ook ademloos toekeken, al vertrouwde de oudste mij toe dat ze haar moeder wel eens sterker had meegemaakt.

Zo mogelijk nog twinkelender pareerde Wies van Leeuwen de opmerkingen van de commissie bij de verdediging van zijn dissertatie *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect 1850-1918*. In zijn proefschrift, dat in een werkelijk prachtige uitgave van Waanders Zwolle i.s.m. de RdMz in de handel is gebracht, toont hij overtuigend aan dat

Cuypers de monumenten die hij onderhanden nam, herschiep in een ideale toestand, die slechts tot doel had de zeggingskracht van het monument te versterken. Hoewel ingrijpend, gebeurde dit toch steeds met respect voor de aangetroffen oudheidkundige waarden. De vele voorbeelden, van de kerken van Venray, Nieuwstadt en Thorn, de Sint-Servaas van Maastricht tot de Roermondse Munsterkerk, en van stadshuizen in Kampen en Zaltbommel tot een onderwerp als de "zomen van de stad" (over stadssilhouetten) maken het boek niet alleen tot de beste bron voor de geschiedenis van de restauraties, maar ook tot een platenatlas, waarin het een genoegen is te bladeren.

De promotie zelf verliep door het redenarstalent van de promovendus zo vlot, dat het eigenlijk niemand opviel dat een enkele vraag in het geheel niet beantwoord werd. Zo bijvoorbeeld die naar de bron voor de duiding van kerk en stad bij Cuypers als het "Hemels Jeruzalem". Maar eigenlijk was dat ook een overbodige vraag, want het leek bij vlagen of je in Wies van Leeuwen Cuypers zelf hoorde spreken.

Door de grote toevloed van belangstellenden was de dubbele receptie na afloop een waar dorado voor hen die contacten in de vakwereld wilden aanknopen of hernieuwen en afspraken wilden maken. Niet alleen de beide jonge doctores, maar ook de talrijke aanwezigen zullen deze dag nog lang heugen.

Overhandiging eerste boek dr. B. van Hellenberg Hubar op Kasteel De Haar

— Gert van Kleef

Het is al een goede traditie geworden om jaarlijks op Kasteel De Haar te vertoeven. Dit jaar wordt het Cuypersgenootschap

op vrijdag 26 mei a.s. gastvrij ontvangen voor de officiële overhandiging van het eerste exemplaar van het boek van onze secretaris, dr. B.C.M. van Hellenberg Hubar, *Arbeid en Bezieling, de visie op het artistieke scheppingsproces verbeeld en verwoord door P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers*. Hierboven vindt u een verslag van de promotie naar aanleiding waarvan dit boek zal verschijnen.

Ter gelegenheid van die overhandiging zal de bekende schrijver Michel v.d. Plas spreken.

Het programma ziet er als volgt uit:

- 17.00 Ontvangst met koffie of thee en cake.
Woorden van welkom en opening door mej. J.L.M. Nieuwland, Directeur du Chateau en onze voorzitter dr. Wies van Leeuwen
- 17.30 Rede door Michel van der Plas
- 18.15 Discussie en vragen
- 18.45 Aperitief
- 19.15 Officiële overhandiging van het eerste exemplaar
- 19.30 Gelegenheid tot spreken en gelukwensen
- 20.00 Sluiting

U kunt u aanmelden voor deze bijeenkomst door voor 1 mei a.s. een bedrag van f 30,- over te maken op giro 4835002 van het Cuypersgenootschap te Wassenaar onder vermelding van 'Kasteel De Haar'.

Boek dr. A.J.C. van Leeuwen 'De maakbaarheid van het verleden'

— Gert van Kleef

In de vorige Nieuwsbrief was aangekondigd dat het boek waarop onze voorzitter, Wies van Leeuwen, onlangs promoveerde, voor leden van het Cuypersgenootschap tegen gereduceerde prijs zou zijn te verkrijgen.

Inmiddels is er bericht van de uitgever gekomen, waaruit blijkt dat dit in verband met afspraken tussen uitgevers onderling, niet meer mogelijk is nadat een boek reeds is verschenen. Wel kunt u het boek, met de titel *De maakbaarheid van het verleden*, direct bestellen bij uitgeverij Waanders of bij de boekhandel.

Het betreft een diepgaande studie over het restauratiewerk van P.J.H. Cuypers, de naamgever van het genootschap. Naar zijn opvatting was het verleden maakbaar en waren monumenten geen relictten uit een verloren verleden, maar levend erfgoed dat kon worden aangepast aan nieuwe inzichten en wensen. In opdracht van de overheid versterkte hij de zeggingskracht van kerken, stadhuis en kastelen door ze te brengen in een ideaaltoestand, die nooit hoefde hebben te bestaan.

Deze restauratiepraktijk is in de afgelopen decennia uiterst negatief beoordeeld. Hedendaagse architecten, al evenzeer overtuigd van de maakbaarheid van de geschiedenis, corrigeerden zijn toevoegingen keer op keer.

Met dit diepgaande onderzoek wordt echter aangetoond dat zijn restaurerend scheppen steeds gebeurde met respect voor de oudheidkundige waarden en liefde voor het stadsbeeld.

Aan de hand van restauraties als van de Munsterkerk in Roermond, de Sint-Servaaskerk in Maastricht, de kerken van Stedum, Zutphen, Thorn, Venray en Nieuwstad, het stadhuis van Franeker, Kasteel De Haar, het huis van Maarten van Rossum en het Gotische huis in Kampen wordt een beeld gegeven van de negentiende-eeuwse restauratiepraktijk.

De studie is voorzien van 144 afbeeldingen en wordt gecompleteerd door een catalogus van honderden restauratieprojecten en -adviezen van Cuypers. De prijs bedraagt f 65,-.

Sint-Agathakerk te Beverwijk blijft open

— Gert van Kleef

In de laatstverschenen Nieuwsbrief werd melding gemaakt van de aanvraag van het Cuypersgenootschap voor plaatsing van de Sint-Agathakerk te Beverwijk op de Rijkslijst van Monumenten. Hoewel de plaatsingsprocedure nog niet is afgesloten is er toch al een positief bericht over het behoud van deze koepelkerk. De reden van aanvraag was het mogelijk buiten gebruik stellen van de kerk vanwege een fusie van de Beverwijkse parochies, waarbij werd gekozen voor handhaving van een nabijgelegen na-oorlogs kerkgebouw.

De fusie zal op 1 juli 1995 plaatsvinden, maar er is thans bepaald dat de Sint-Agathakerk in elk geval tot 2000 in gebruik blijft, zodat kan worden gezien of het gebouw voldoende draagvlak heeft in de Beverwijkse katholieke gemeenschap.

Dit is met name te danken aan zeer actieve groep 'Vrienden van de Sint-Agatha',

die zorgt voor openstelling van de kerk en tentoonstellingen en orgelconcerten zal gaan organiseren. Daarnaast heeft natuurlijk de bewustwording die is voortgekomen uit het kunsthistorisch onderzoek van het Cuypersgenootschap een rol gespeeld in de besluitvorming.

Op dit moment vinden al de meest noodzakelijke herstelwerkzaamheden aan het dak plaats. Binnen de straks gefuseerde parochies zal een volledig restauratieplan voor deze belangrijke kerk naar ontwerp van Jos Cuypers worden ingebracht. Ook wordt overwogen de veranderingen van het interieur, zoals die in de zeventiger jaren hebben plaatsgevonden, weer gedeeltelijk ongedaan te maken.

De gemeente Beverwijk heeft de kerk inmiddels in een voorlichtingsfilm over de eigen gemeente opgenomen.

Restauratie kerkinterieur Puiflijk krijgt predikaat 'voorbeeldig'

— Jan Reijnen

De architect C. Weber, tijdgenoot en concurrent van Cuypers, bouwde in 1868 in het dorp Puiflijk aan de Waal de parochiekerk van de H. Johannes de Doper in neogotische stijl. De kerk, één van de niet zeer talrijke werken van Weber die nog in ons land is overgebleven, is een werk uit zijn eerste periode en geïnspireerd op de Rijnlandse gotiek. Hoewel de kerk de tand des tijds aardig heeft weerstaan, is het interieur in de jaren zestig van onze eeuw het slachtoffer geworden van de toen heersende moderniseringsdrift en deels overgeschilderd of verwijderd. Het exterieur van het gebouw verkeerde nog

wel in oorspronkelijke staat, maar behoefde zo langzamerhand enig herstel. In 1987 begon men aan een — gefaseerde — restauratie van de binnen- en buitenzijde. In 1988 was de toren hersteld en in de loop van dit jaar zal het kerkgebouw uit de steigers zijn. Negen door F. Nicolas gebrandschilderde ramen werden uit een elders gesloopte kapel gehaald en in de kerk geplaatst.

De restauratie van het interieur vergde veel improvisatietalent. Het interieur krijgt, dankzij de medewerking en gulle giften van diverse instanties, weer grotendeels zijn oude aanzien terug. De poly-

chromering van kolommen, gewelfribben en gordelbogen is teruggebracht. Ook de kapitelen op de zwarte zuilen en halfkapitelen op de kolommen zijn weer gepolychromeerd, volgens een stramien dat deels nog onder de grijsblauwe verf aanwezig was. De cordonbanden op de wandkapitelen zijn ook terug van weggeweest. Uit Geleen werd een kruiswegreeks van J. von Furich verkregen, die in oude luister is hersteld.

Bij toeval stuitte het parochiebestuur op enkele oorspronkelijke interieurstukken, die na een langdurig verblijf op verschillende zolders, weer op hun plaats konden worden teruggezet. Zo zijn het fraaie zangkooroxaal en de preekstoel weer in de kerk verschenen. Het depot van het Rijksmuseum Het Catharijnenconvent en het Religieus Museum in Uden hebben drie altaren en een aantal houten beeltenissen in Rijnlandse gotische stijl in bruikleen afgestaan. De altaren en meubelen zijn afkomstig uit de ateliers van Mengelberg in Utrecht en Oor te Roermond. Een beetje handig moet je ook zijn. Het bestuur ruilde straatstenen voor een partij leisteen. De leien bedekken nu het koor en een deel van de paden. In een brief van 14 november 1994 beoordeelt de Mondriaanstichting het collectiebeleid en de restaura-

tieactiviteiten van het parochiebestuur als „voorbeeldig“.

Geld was uiteraard een groot en constant probleem. De parochie had weinig eigen middelen, maar sponsors en bijdragen van VWS en diverse andere fondsen hebben het mogelijk gemaakt de f 115.000,- voor de plaatsing van de glas-in-loodramen bijeen te brengen. Het herstel van de altaren, beelden, beeltenissen en de preekstoel kostte f 70.000,-. Van dat bedrag heeft het Rijk via de Mondriaanstichting ongeveer een derde toegezegd. Het feit dat de adviseurs van de Rijksdienst Beeldende Kunst het collectie- en conserveringsbeleid van de parochie voorbeeldig bevonden, zal zeker bijgedragen hebben tot het vrijkomen van de geldelijke steun.

Het bestuur is op dit moment in onderhandeling over de plaatsing van een aantal gotische kerkbanken. Als die plaatsing kan worden gerealiseerd, is de kerk van de H. Johannes de Doper in de loop van dit jaar volledig gerestaureerd. Het interieur is dan weer neogotisch en een groot deel van de polychromie zal in oude luister zijn hersteld. Bij een volgende excursie in het Land van Maas en Waal moeten de leden van het Genootschap maar weer eens een kijkje komen nemen!

Behoud Wilhelmina-Mavo te Rhenen

— Hein Hoestra

In Rhenen is de Wilhelmina-MAVO door reorganisaties in het onderwijs in de regio ruim twee jaar geleden komen leeg te staan. Het is een heel mooi gebouw in de stijl van de Amsterdamse School, gebouwd in 1932. In de op harmonische wijze tot stand gekomen latere toevoegingen zijn Frank Lloyd Wright-accenten te herkennen. Ook de ligging is fraai: in het hellende gedeelte van Rhenen, met een flinke ruimte ervoor en

passende bebouwing uit dezelfde periode er tegenover. Het gebouw is voor Rhenen en omgeving uniek te noemen.

De architect is J.B. van der Haar, een veelzijdig architect, die bij de wederopbouw van Rhenen na de oorlog een grote rol heeft gespeeld. Hij heeft met name in zijn woonplaats Amersfoort veel tot stand gebracht. Diverse van zijn creaties staan hoog genoteerd op de Amersfoortse

monumentenlijst en genieten dienovereenkomstig bescherming.

Het is uiteraard van groot belang dat in het zwaar door de oorlog getroffen Rhenen waardevolle gebouwen die het oorlogsgeweld hebben doorstaan behouden blijven. De gemeente Rhenen heeft plannen de Wilhelmina-MAVO af te breken ten behoeve van sociale woningbouw op de vrijgekomen plek. Vele personen en organisaties staan op de bres voor het behoud van het gebouw: naast het Cuypersgenootschap ook de Bond Heemschut, de plaatselijke historische vereniging en politieke partijen, helaas zonder meerderheid in de gemeenteraad. Ook architecten van naam en de provincie Utrecht hebben zich voor behoud

uitgesproken.

Het behoud van het gebouw zou niet zo moeilijk zijn als er niet het keurslijf was van de bestemming *sociale woningbouw*. In feite is het gebouw, dat zeer representatief genoemd mag worden, voor tal van (her)bestemmingen geschikt. De tegenstanders van sloop zijn nu echter wel gedwongen bij het aangeven van een nieuwe bestemming uit te gaan van sociale woningbouw. Behalve het bouwen van eenheden in het gebouw moet er mogelijk ook omheen gebouwd worden om het gewenste aantal eenheden te halen. Bouwkundig en financieel is dit een zware opgave. Toch werkt het Cuypersgenootschap op deze weg verder.

Kanttekeningen bij het Leidse referendum

Actie voor integraal behoud van het Koninklijk Militair Invalidentehuis als testcase

— Eva Biesheuvel en Jenny Bierenbroodspot

Hebben de tegenstanders van referenda op gemeentelijk niveau gelijk? Richt zo'n volksraadpleging zich toch maar op onderwerpen die op dit bestuursniveau eigenlijk niet thuishoren, zoals de wenselijkheid van een Amsterdamse stadsprovincie, of leidt die tot het uitvergroten van wat wel 'achtertuin'-problematiek genoemd wordt?

De inwoners van Leiden hebben op 8 maart, toen zij voor de Provinciale Staten gingen stemmen, tegelijkertijd hun mening gegeven over een gemeentelijk 'postzegel'plan voor een karakteristiek stukje van hun stad, waarbij zij dit plan hebben afgewezen. Het was het eerste referendum in Nederland dat op initiatief van de bevolking werd georganiseerd.

De gemeente Leiden stuurde haar inwoners een brief met de volgende argumenten voor het plan: Er zouden 28 woningen

(en een ondergrondse parkeergarage) komen op een onbebouwd stuk grond achter een waardevol gebouw, waarin inmiddels al 21 woningen zijn gerealiseerd door de ontwikkelaar van het gehele project. Het tekort aan woningen in Leiden wordt hierdoor verkleind. Als dit plan, waarvoor de gemeente al een bouwvergunning heeft verleend, niet door zou gaan, zou de projectontwikkelaar een schadeclaim van ongeveer 25 gulden per inwoner indienen.

De argumenten die de aanvragers van het referendum inbrachten tegen het plan — en die reeds in een desbetreffend artikel in *De Sluitsteen* van september 1993 werden verwoord — zijn de volgende: Er zouden belangrijke onderdelen van een beschermenswaardig gebouw moeten worden gesloopt, zodat het verminkt zou worden. Het door de gemeente onbebouwd ge-

noemd terrein is helemaal niet onbebouwd want daarop staan genoemde onderdelen en het is de oorspronkelijk bij het huis behorende, mooi aangelegde tuin. Daarop staat nog altijd een waardevolle groep mooie bomen die zou worden opgeofferd. De Leidse woningzoekenden worden niet echt geholpen met dure koopwoningen.

Waar ging het nu eigenlijk om? De vraag om een referendum als het Leidse was een signaal van de algemeen steeds sterker wordende behoefte om ingrijpende veranderingen, waarvan we vrezen dat we ze later zullen betreuren, tegen te gaan. Het zijn al lang niet meer alleen de jongeren die zich zo verzetten, integendeel steeds meer gevestigden 'voeren actie'. Daarbij worden zij vaak gesteund door deskundigen die zich vroeger beperkten tot het documenteren voor wetenschappelijke doeleinden van datgene dat nu eenmaal 'moet worden opgegeven voor de vooruitgang'. Zo nam de hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam onlangs de moeite om het Cuypersgenootschap te helpen door zelf een commissie van de Amstelveense gemeenteraad uit te komen leggen dat de behoudenswaardigheid van een karakteristiek schoolgebouw niet afhangt van het feit of het nu wel of niet tot de Amsterdamse Schoolstijl gerekend moest worden. Het betrof een prachtig gedetailleerd gebouw, uniek in zijn soort en essentieel voor het begrip van de Amstelveense (cultuur)geschiedenis en vele Amstelveeners vonden dat, gezien de grote commotie die sloopplannen met zich meebrachten. Omdat de architect, die intensief bij de stedenbouwkundige opzet van Amstelveen betrokken is geweest, de „Amstelveense Dudok” was genoemd, presteerde men het vervolgens een Hilversumse commissie een in dit geval irrelevant negatief oordeel over het gebouw te ontlokken. Koste wat het kost moest

immers bewezen worden dat het gebouw niet beschermenswaard was, want er waren al afspraken met een projectontwikkelaar over sloop en vervangende nieuwbouw gemaakt.

Terugkeren op een ingeslagen weg, ook als dat juridisch gesproken best mogelijk is, zien gemeentebesturen vaak als een nederlaag, terwijl dat juist van moed en begrip voor veranderende inzichten zou getuigen. Een projectontwikkelaar brengt zelden iets moois of zegenrijks tot stand zonder onnodige vernielingen aan te richten. Hij sloopt en vervangt onze vertrouwde omgeving, maar dat is niet altijd zijn schuld. Er is immers nog altijd onvoldoende geformuleerd wat er behouden moet worden, willen we het beeld van onze geschiedenis, vooral ook de meer recente, geen geweld aandoen. De monumenten van vóór 1850 worden over het algemeen gekoesterd, maar dat geldt nog altijd niet voor de bebouwing van na die datum. De recente grootscheepse inventarisatie van deze zogenaamde jongere bouwkunst heeft de waardering daarvoor wel doen toenemen, maar nog onvoldoende geleid tot de wil ook deze zorgvuldiger te beheren. Zo'n wand van witgepleisterde huizen, een gaaf stukje *fin de siècle*-bebouwing, een straat van ongeschonden villa's met hun omringende tuinen, ze beginnen zeldzaam te worden.

De Leidse stichting die zich inzet voor het behoud van het gebouw waarvan hierboven sprake is kreeg steun van vele deskundigen, onder anderen van de Utrechtse hoogleraar architectuurgeschiedenis Koen Ottenheym. Hij acht het in 1913 gebouwde Koninklijk Militair Invalidenhuis aan de Hoge Rijndijk een uniek gebouw, een potentieel rijksmonument, waarvan de waarde beoordeeld moet worden op grond van momenteel nog evoluerende inzichten. Dat standpunt wordt gedeeld door de Raad van State, die onlangs een uitspraak deed

in een geschil rond de aanvraag tot plaatsing op de monumentenlijst. Architect C.B. Posthumus Meyjes jr. ontwierp het tehuis voor die tijd zuiver functioneel, maar greep bij de vormgeving terug op een scala aan historische vormen die in de sfeer van de opdracht pasten: het gebouw wordt gekenmerkt door verschillende reminiscencies aan historische militaire architectuur. De monumentale eetzaal en serre aan de tuinzijde, die zouden moeten wijken voor nieuwbouw, zijn een onlosmakelijk deel van deze architectonische compositie.

De samenhang van huis en tuin spreekt momenteel niet zo aan door de aanwezige

betegeling, maar die situatie is makkelijk te verbeteren. De bomen, die door de gemeentelijke deskundigen als monumentaal worden gekarakteriseerd, kunnen daarbij een grote rol spelen. De Leidse bevolking heeft nu aangegeven dat zij integraal behoud van dit gebouw en zijn directe omgeving, die ook ecologische waarden vertegenwoordigt, van zo'n belang acht dat het gemeentebestuur terug moet komen op reeds gezette schreden. Dit referendum heeft een meer dan Leidse betekenis.

Eva Biesheuvel is bestuurslid van de Stichting tot Behoud van het Koninklijk Militair Invalidenhuis

Regio Amsterdam

Twee acties die in de vorige Nieuwsbrief werden vermeld (pag. 13) en die beide succesvol lijken te gaan verlopen, willen wij hieronder meer aandacht geven dan de vorige keer mogelijk was. Het betreft bijzonder belangrijke complexen, te weten het zogenaamde Spijkerterrein en het Saskiahuis.

Uit de dagen van de paardetram De Rijtuigenhof aan de Overtoom te Amsterdam

— Guido Hoogewoud en Margriet de Roever

De Amsterdamse Omnibusmaatschappij

Toen Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw, na jarenlange stagnatie eindelijk weer ging groeien, bracht dit grote verkeersproblemen met zich mee. Zóveel mensen moesten dagelijks dezelfde route afleggen, dat weldenkende Amsterdamse ondernemers een 'omnibus' gingen exploiteren, vervoer niet meer ieder individueel in een eigen (huur)rijtuig, maar een geregelde dienst van een door paarden

getrokken bus, waarmee ieder tegen betaling van alleen de ritprijs kon meerijsen. In april 1872 reed de eerste omnibuslijn van de Plantage naar de Dam, in oktober volgde de lijn Dam-Vondelstraat en spoedig kwamen er meer lijnen.

Een grote verbetering zou zijn om deze bussen over rails te laten lopen. In april 1874 verkregen een aantal Amsterdammers concessie om een proef te nemen met dit railvervoer en op 1 juli 1875 reed de eerste paardetram van het Leidseplein langs de toen net aangelegde Wetering-

schans en Sarphatistraat naar de Plantage Middenlaan. De proef voldeed zo goed dat nog vóór er een jaar verstreken was, concessies voor drie volgende lijnen werden uitgegeven. Eén daarvan liep over de (toen nog niet gedempte) Overtoom naar de Amstelveenseweg. De Overtoom was altijd een drukke verbindingsweg geweest tussen de stad en de gebieden ten westen daarvan.

De 'Amsterdamsche Omnibus Maatschappij' (AOM) heeft na verkrijgen van haar concessie in 1874 een grote bouwbedrijvigheid aan de dag gelegd. Voor het stallen van haar wagens en paarden werden remises gebouwd en waren er werkplaatsen nodig. Daarnaast bracht de aard van de onderneming de oprichting van zaken met zich mee, die voor de infrastructuur noodzakelijk waren, zoals haltes, wisselwachtershuisjes enz. Aan het uiteinde van alle lijnen werden remises gerealiseerd: aan de Overtoom en de Plantage Muidergracht (1873), later ook aan de Amsteldijk (1881), de Roeterstraat (1883), de Amstelveenseweg (1884), de Tweede Leegwaterstraat (1885), de Weesperzijde (1891), de Brouwersgracht (1892) en de Linnaeusstraat (1893). Voor al deze werken werden bekende architecten als ontwerpers uitgenodigd, zoals A.L. van Gendt (1835-1901) en A. Salm G.Bzn (1857-1915). Van Salm zijn in sterk gemutileerde vorm gedeeltelijk nog aanwezig de tramremises Linnaeusstraat 30 (1893) en Amstelveenseweg 143, terwijl de tramremise aan de Weesperzijde nr. 144 bij de Schollenbrug is gesloopt. De remise aan de Overtoom 373, ontworpen door A.L. van Gendt, is van de beide oudste remises het meest uitgesproken in architectonische zin.

A.L. van Gendt was een architect met een groot bureau, dat vele opdrachten heeft afgeleverd. Als vormgever was hij zeer wendbaar en drukte hij zich als ty-

pisch internationaal georiënteerd architect uit in verschillende stijlen, die ieder voor zich als het meest geëigend gezien werden voor de desbetreffende opdracht. Voor zijn grootste en meest bekende opdracht, het Concertgebouw, maar ook voor de beroemde Hollandse Manege aan de Vondelstraat, zocht hij zijn inspiratie tot een klassicistisch georiënteerde uitdrukkingvorm waarin, evenals dat bij Overtoom 373 het geval is, elementen zoals de afwisseling van baksteen en zandsteen doen denken aan de bouwstijl van de zeventiende eeuwse Hollandsche Renaissance.

De remise aan de Overtoom

Voor de lijn naar de Amstelveenseweg kocht de AOM een woonhuis op de Overtoom dat tot dan toe 'Bremerlehe' geheten had, met de omliggende tuin en boomgaard, die zich uitstrekten van de Overtoom naar het Vondelpark. Hier bouwde deze voorloper van het GVB (Gemeentelijk Vervoerbedrijf) een remise voor tramwagens, een stalgebouw, een smederij, een wagenmakerij en een voorgebouw. Het gehele complex en ook het railstelsel naar de Amstelveenseweg werd ontworpen door architect Van Gendt. De AOM liet zijn lijnen niet op een koopje bouwen. Het was een respectabele vervoersonderneming met grootse plannen en dit weerspiegelde zich in de stijl van de gebouwen.

Van Gendt heeft echter niet alleen met zijn tramremises zijn stempel op de buurt rondom het Vondelpark gedrukt. Het is vooral het Concertgebouw, dat hij tien jaar later bouwde, dat een nog grotere allure had dan de gebouwen voor de Omnibus Maatschappij. Als een ware tempel domineert deze kroon op zijn scheppingen dit gebied. De tweede opzichter bij de bouw van het complex op het terrein van 'Bremerlehe' was A.W. Weissman, die als stadsarchitect in de jaren negentig tegen-

ver het Concertgebouw het Stedelijk Museum zou bouwen.

De remise aan de Overtoom bestaat eigenlijk uit drie gedeelten, namelijk het directiekantoor aan de Overtoom, het stalgebouw voor 54 paarden met smederij, en de wagenremise. De in baksteen opgetrokken zijgevels worden in compartimenten verdeeld, waardoor een ritmering en afwisseling ontstaat tussen telkens een compartiment met twee gekoppelde rondboogvensters en een ingangspartij met hoge staldeuren. Een bakstenen tandlijst vormt de horizontale afsluiting aan de bovenzijde, horizontale zandstenen banden zorgen voor een verdere onderverdeling van de zijgevels. Zandsteen is eveneens toegepast als verticale belijning van de toegangsdeuren in de zijgevel, waar zij als in rustica opgevatte pilasters tot in de overhuifde topgevels worden doorgezet. De overhuivingen accentueren in functionele zin de staldeuren, elementen die doen denken aan de Amsterdamse pakhuisarchitectuur, waarin sinds eeuwen grote deuren in de gevels gemakkelijk toegang geven aan goederen die voor opslag naar binnen werden gehesen.

Op 8 augustus 1877 ging de nieuwe lijn naar de Amstelveenseweg open. Het was een goed rendabele lijn en vele wagens werden in de loop der tijd op 'Bremerlehe' gerepareerd en gemoderniseerd. In 1878 werd het complex uitgebreid met een ziekenstal en een mestbergplaats. Vier jaar later echter bouwde de AOM een nieuwe remise aan de Stadhouderskade bij de Overtoom, die gunstiger gelegen was dan die aan de Overtoom, maar het complex op 'Bremerlehe' bleef ook in gebruik. Dit gehele complex ging over naar de gemeente, toen deze in 1898 alle concessies van de AOM introk en zelf de exploitatie van het openbaar vervoer ter hand nam. Het succes van de eerste dagen van de paardetram was toen voor een groot deel

voorbij. De gemeentepolitiek was er rond de eeuwwisseling op gericht de openbare nutsbedrijven, die tot dan toe door particulieren werden geëxploiteerd, over te nemen.

Autoverhuurbedrijf

Na de overname werden er nieuwe remises gebouwd, zoals die aan de Tollensstraat (1901), de Havenstraat (1912) en de Lekstraat (1925). Toen ook kon de electrificatie van het tramnet een aanvang nemen. Op 17 augustus 1900 reed de eerste elektrische tram door de stad, van het Leidseplein naar de Brouwersgracht. Het Leidseplein, vanouds een wagenplein achter de stadspoort, was ook voor de tram een belangrijk verbindingspunt geweest, waarvandaan vele lijnen vertrokken. De gemeente verplaatste het hoofdkantoor van de tram dan ook spoedig naar de Stadhouderskade bij de Overtoom. Er volgde verdere electrificatie, de paarden werden één voor één afgedaakt en de stallen werden overbodig.

In 1936 verhuurde de gemeente het complex op 'Bremerlehe' aan de autoverhuurinrichting van J.H. Spijkers, waarbij het gebouw gedeeltelijk dezelfde functie behield, namelijk die van manege. Overal in de stad waren de ouderwetse koetsen toen vervangen door auto's, waarvan de eerste kort na 1900 in het straatbeeld was verschenen. De stallen waren vaak garages geworden. In 1950 wilde de gemeente het huurcontract met Joh. Spijkers niet verder verlengen. Het onderhoud was te duur en het terrein bracht daardoor aan huurpenningen te weinig geld in het laadje. Spijkers mocht het terrein voor f 80.000 kopen. Dat deed hij en de firma groeide uit tot een modern touringcarbedrijf onder de naam Spijkers B.V. Cebuto.

Maar een touringcarbedrijf midden in de stad werd met de toename van het

moderne verkeer en de vele vertragingen, die het rijden met grote bussen in de stad altijd oplevert, op den duur niet meer haalbaar, zeker niet meer toen op de Overtoom in 1971 een vrije trambaan werd gerealiseerd, waardoor de auto's gedwongen werden 'achter elkaar' te rijden. Door de aanleg van de westelijke tuinsteden was deze weg nog immer een buitengewoon drukke toegangsweg. Spijkers/Cebuto verliet daarom aan het eind van de jaren tachtig de Overtoom.

Samenvattend kan gesteld worden dat Overtoom 373 een karakteristiek en vroeg voorbeeld is van functionele architectuur voor het stedelijk openbaar vervoer, zoals dat aanvankelijk door particulieren werd opgezet. De architectonische vormgeving van het gebouw door A.L. van Gendt maakt het gebouw tot een opvallende verschijning aan de rand van het Vondelpark, dat door de ongelijkmatige wijze waarop de bebouwing is opgezet — dan weer vanaf de belendende straten, dan weer als omzoming van het park opgevat — de ruimtelijkheid van het park verhoogt. Tenslotte is de remise in functionele zin wellicht de laatst overgebleven herinnering aan de vele vervoersondernemingen die hier gevestigd waren. De naam *Rijtuigenhof* is mede gekozen als een herinnering aan een buurman van AOM, de Amsterdamsche Rijtuigmaatschappij, een al even oude en respectabele vervoersonderneming in de stad.

Als object is het gebouw één van de kenmerkende voorbeelden van deze bijzondere stadsaanleg, die, begonnen door particulieren — zoals het geval was bij het Vondelpark en de Vondelstraat — een unieke menging is gaan vertonen tussen veelsoortige bebouwing. Enerzijds was er de oude landelijke bebouwing, zoals de

helaas verdwenen voormalige aardewerkfabriek annex buitenhuis 'de Eendracht', later gesticht voor ouden van dagen, maar gesloopt in 1970. Anderzijds kwamen er nieuwe monumentale gebouwen tot stand, zoals de Vondelkerk, de Parkkerk en de Hollandse Manege, werden er monumentale villa's gebouwd, zoals villa Betty, en zijn er min of meer verscholen buurtjes in de zijstraten van de Overtoom, waar ook bedrijven en functionele gebouwen als de hier beschreven tramremise voorkomen.

Ook in de zwaar verwaarloosde staat waarin het gebouw verkeert, heeft het nog voldoende waarden om het te plaatsen als monument. De omwonenden hebben inmiddels bij Stadsdeel Oud-West een aanvraag ingediend om dit pand te plaatsen op de gemeentelijke monumentenlijst.

Bronnen (Gemeentearchief Amsterdam) en literatuur:

- Centraal Tekeningenarchief van de Dienst Publieke Werken.
- Verzameling bouwtekeningen op de Historisch Topografische Atlas.
- Retroacta van eigendomsbewijzen.
- Archief 5221, Dienst Bouw- en Woningtoezicht.
- Tekeningenarchief van de Amsterdamse Omnibusmaatschappij.
- Monumentenselectieproject Oud-Zuid, rapportage van de begeleidingscommissie door prof.dr. M. Bock, drs. A. Oxenaar, dr. A. v.d. Valk.
- H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Amsterdamse gebouwen 1815-1940*, Amsterdam z.j.
- I. Haagsma en H. de Haan, *Amsterdamse gebouwen 1880-1980*, Amsterdam enz. 1981.
- F.H. Freese, 'Herinneringen aan de Amsterdamse Omnibus Maatschappij' in: *Ons Amsterdam* 11 (1959), p. 284.
- Gemeentebld van Amsterdam.
- Adres- en telefoonboeken van Amsterdam.

Het Saskiahuis te Amsterdam behouden?

— Jenny Bierenbroodspot

De Amsterdamse gemeenteraad besloot eind vorig jaar de staatssecretaris te adviseren het met sloop bedreigde 'Saskiahuis' niet van rijkswege te beschermen. Het Cuypersgenootschap vroeg rijksbescherming aan, omdat nieuwbouwplannen werden ontwikkeld die totale afbraak ervan inhouden. Het complex, dat het museum *het Rembrandthuis* aan de Jodenbreestraat deels omarmt, vormt een bijzonder karakteristiek stukje Amsterdamse binnenstad. Het staat op de zogenaamde M.I.P.-lijst (Monumenten-Inventarisatieproject), waarop de belangrijke objecten uit de periode 1850-1940 voorkomen, waaruit de komende jaren de 'jonge' rijksmonumenten worden gekozen.

Het 'Saskiahuis' vertegenwoordigt een interessante bouwgeschiedenis van een kleine 50 jaar en een vestigingsgeschiedenis van meer dan 120 jaar van een typisch bedrijf in dit stadsdeel, de textielgroothandel van het Joodse bedrijf De Vries van Buuren & Co. Het is een plek vol betekenissen die aan het complex afleesbaar zijn, waardoor het ook in de meest strikte betekenis van het woord een monument is. Op de plek waar het bedrijf al sinds 1830 was gevestigd kreeg het eerste onderdeel zijn huidige vorm: het wit gestucte, rijk geornamenteerde klassicistische pand links van het museum het Rembrandthuis. Dan volgt van 1893 tot 1927 de samenhangende bebouwing aan het Waterlooplein (in 4 bouwfases: 1893, 1898, 1910, 1927) en de Zwanenburgwal (in 1914) naar ontwerpen van de bekende 'winkel'architect A. Jacot. Deze ontwierp bijvoorbeeld ook het Hirschgebouw aan het Leidseplein en Maison de Bonneterie aan het Rokin. Het complex werd één van de grootste indus-

triële gebouwen in de binnenstad, maar door ritmering en materiaalgebruik trefzeker in het stedelijk beeld ingepast. Zo refereert het op een bescheiden manier aan het veel rijker gedecoreerde winkelpand Zwanenburgwal, hoek Jodenbreestraat uit 1889. Opvallend zijn de mooie opbouw van de gevels, de sierlijk vormgegeven dakkapellen en ramen en voorts de helrode baksteen, de fijnzinnige detaillering van het metselwerk, afgewisseld met witte banden en de toepassing van natuursteen. Het complex heeft weliswaar enige wijzigingen ondergaan, maar is in essentie nog intact en nog altijd sterk beeldbepalend, met name door zijn krachtige hoekpartij.

De wet schrijft voor dat bij bescherming rekening wordt gehouden met het gebruik van een monument. Het Cuypersgenootschap vroeg bescherming aan in de overtuiging dat het gebouwencomplex zich goed leent voor herbestemming.

Ook de Amsterdamse monumentenraad is voor rijksbescherming om „redenen van architectuurhistorische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische aard”. De Commissie voor de Monumenten van de Raad voor het Cultuurbeheer adviseerde naar aanleiding van de aanvraag tot bescherming van het Cuypersgenootschap de staatssecretaris bescherming te overwegen, benadrukt daarbij de cultuurhistorische waarde en de markante stedenbouwkundige ligging, en stelt dat het museum het Rembrandthuis, als nieuwbouw plaats zou vinden ter plaatse van dit complex, „in een nog meer vervreemde situatie zal komen te liggen dan waarvan nu al sprake is”.

Afbraak van dit met al lang verdwenen vakmanschap ontworpen en gebouwde

stukje binnenstad, met zijn vele referenties aan de Amsterdamse geschiedenis, moet dus voorkomen worden. Vertegenwoordigers van het Cuypersgenootschap hebben met de betrokken architecten contact gehad, waarbij de argumenten voor behoud, zowel cultuurhistorisch als bouwkundig, serieus onderwerp van gesprek bleken te kunnen zijn. Inmiddels is een plan ontwikkeld dat van behoud, herstel en herbestemming van vrijwel alle karakteristieke

onderdelen van het complex uitgaat. Het voordeel voor de projectontwikkelaar is dat daarvoor geen bouwvergunning, maar slechts een gemeentelijke monumentenvergunning vereist is. Als plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst tot dergelijke zorgvuldige plannen leidt, dan is rijksbescherming dus niet noodzakelijk. Het is te hopen dat met deze plannen als uitgangspunt een goed resultaat zal worden bereikt.

Herstel interieur Maria van Jessekerk in Delft

— Gert van Kleef

In de afgelopen maanden is een werkgroep ingesteld, mogelijk om te zetten in een stichting, die gaat trachten het interieur van de Maria van Jessekerk in Delft te herstellen.

Zoals vermeld in *De Sluitsteen* 1988 nr. 2 heeft het Cuypersgenootschap zich al eerder met het interieur van deze kerk van E.J. Margry beziggehouden. In die periode heeft men een groep parochianen ondersteund, die heeft geprobeerd te voorkomen dat de bankenopstelling en het zicht op het hoofdaltaar zouden worden gewijzigd. Die poging is toen mislukt, hetgeen er in heeft geresulteerd dat de banken in de viering zijn verwijderd en dat het zicht op het neogotisch hoofdaltaar wordt ontnomen door een nieuw altaarontwerp in de stijl van de Bossche School.

Men blijkt nu alom van mening dat het Bossche School-ontwerp op zich fraai is, maar niet harmonieert met het nog gave neo-gotische interieur en ook niet bijdraagt tot een betere liturgische beleving.

De werkgroep, daartoe inhoudelijk ondersteund door het Cuypersgenootschap, wil nu aan de hand van een analyse van het ontwerp van het oorspronkelijk neo-gotische interieur criteria opstellen waaraan een verbetering moet voldoen. Vervolgens zal worden nagegaan of een daarvoor te vormen stichting fondsen kan verwerven om de verbeteringsplannen tot uitvoering te brengen.

Er zal moeten worden gezocht naar een synthese tussen herstel van het neogotisch interieur enerzijds en een voldoende liturgische beleving anderzijds.

De Tilburgse kerken

— Wies van Leeuwen

In de periode kort na 1945 werd het silhouet van Tilburg gedomineerd door kerktorens en fabrieksschoorstenen. Beide elementen zijn thans, na de afbouw van de textielnijverheid en de grootscheepse

sloop van veel kerken in de jaren na 1960, gedecimeerd. Een enkele schoorsteen is als monument behouden en enkele grote kerken, zoals de imposante neogotische Heuvelkerk (H.J. van Tulder) en de Hei-

kesekerk, domineren nog het stadsbeeld. Een van de meest gevoelige verliezen was in de jaren zeventig de sloop van Cuyper's imposante Noordhoekkerk, die een stedenbouwkundige leegte heeft achtergelaten.

Thans wordt een reeks kerken met functieverlies bedreigd. Gelukkig heeft de gemeente in een vroeg stadium opdracht gegeven tot een studie naar de toekomst van deze kerken. De Stichting Pandenbank Noord-Brabant komt in haar rapport *Nog nieuw leven voor Tilburgse kerken?* tot de conclusie dat behoud en herbestemming een reële mogelijkheid vormen: in principe mag geen enkele kerk meer gesloopt worden, meent men. Het rapport geeft richtingen aan waarin gedacht kan worden bij herbestemming, zoals buurtcentrum, congresshotel, kinderspeelpaleis, sociaal-cultureel centrum, kantoor en opleidingscentrum, deels gecombineerd met een kleinere kerkfunctie.

Het gaat om een viertal kerken van uiteenlopende betekenis. De belangrijkste

twee zijn de Antoniuskerk aan de Hoefstraat van A.A.J. Margry (1913) en de Theresiakerk van H.W. Valk (1929-1930). De eerste heeft een imposant interieur met rijke schilderijen en een materiaalgebruik dat is afgeleid van de profane bouwkunst. Geschilderde gewelven en een schitterende lichtkoepel domineren de feestelijke ruimte. De Theresiakerk is een goed voorbeeld van de expressieve, op de Amsterdamse School geënte bouwtrant van Valk en bevat diverse intrigerende romaanse stijlcitaten. Beide gebouwen komen voor op de conceptlijst van potentiële rijksmonumenten. De neogotische Rozenkranskerk van de Hasselt door A.G. de Beer (1897) en de Willibrorduskerk in de wijk Loven van C. van Hoof (1921) hebben een meer plaatselijke betekenis en bieden goede mogelijkheden voor een andere bestemming.

Het siert de gemeente om in een vroeg stadium de toekomst van een bedreigd deel van haar kerkelijk erfgoed aan de orde te stellen.

De kerk te Bergeijk 't Loo

— Wies van Leeuwen

Het kerkdorp Bergeijk 't Loo is een schoolvoorbeeld van de Brabantse kerkdorptontwikkeling in de tweede helft van de vorige eeuw. Een schuurkerk werd vervangen door een neogotische kerk, die in combinatie met de pastorie en het voormalige klooster een markante kerkelijke driegroep vormt die de omgeving domineert. De kerk is tussen 1861 en 1863 gebouwd door K. Weber, een eenvoudige vroege hallekerk met gestucte gewelven. De slanke toren is in 1896 aangebouwd door C. Franssen, die ook de pastorie bouwde. Het interieur is in de jaren zestig gewijzigd

en verloor de neogotische inventaris en omvangrijke muurschilderingen. Wat bleef is de harmonische ruimte met slanke pijlers en kruisribgewelven.

Het gebouw is de afgelopen jaren door het ontbreken van systematisch onderhoud sterk achteruit gegaan. Het bisdom streeft naar afbraak en de bouw van een kleinere kerkruimte. Desondanks is de kerk in het kader van het MSP voorgedragen als rijksmonument. De gemeente heeft de voordracht gefiatteerd. Momenteel wordt er in de parochie actie ondernomen om de kerk te behouden. De provinciale commissie

Heemschut heeft dit streven ondersteund door, vooruitlopend op de effectuering van

de bescherming, alvast Rijksbescherming aan te vragen.

Herplaatsing delen van Maria-altaar van Mengelberg in de kathedraal van Utrecht

— Gert van Kleef

Veel mensen herinneren zich nog de foto's uit de zeventiger jaren van een in stukken geslagen Maria-altaar van Mengelberg, dat overbodig werd na de sloop van de Onze Lieve Vrouwekerk aan de Biltstraat in Utrecht. Later bleek dit een topstuk te zijn uit het oeuvre van Mengelberg en werd er een foto van opgenomen in de brochure *Het gat in de Biltstraat*, een uitgave die heeft bijgedragen tot de herwaardering van de neo-gotiek.

Het betrof een altaar voor Onze Lieve Vrouwe van Kevelaer, dat een functie had voor de bedevaartgangers naar Kevelaer. Rondom het Mariabeeld waren door Mengelberg medaillons aangebracht met voorstellingen uit het leven van Maria. Deze medaillons en het Mariabeeld waren bij de sloop gespaard gebleven en overgebracht naar de nieuwe kerk, die de plaats innam van de gesloopte Biltstraatkerk van Alfred Tepe.

Inmiddels werd ook dit nieuwe kerkje overbodig, zodat de medaillons en het Mariabeeld opnieuw beschikbaar kwamen.

Om te voorkomen dat de medaillons met het kerkgebouwtje zouden worden verkocht en mogelijk uit Utrecht zouden verdwijnen, heeft ons lid de heer P.A. Haars actie ondernomen en fondsen geworven om de medaillons uit de muur te laten hakken, te laten restaureren en aan te brengen rondom het Mariabeeld in de Ste.-Catharinakathedraal te Utrecht.

Inmiddels is dit nieuwe ensemble gereed en is het geheel geplaatst in een nis van de kathedraal. De achtergronden zijn opnieuw verguld, ons lid M. Laudy heeft enkele ontbrekende kruisjes gereconstrueerd en het zandsteen is gereinigd. Door de plaatsing tegen een donkerrode achtergrond is een harmonieus geheel ontstaan.

Zoals vermeld in de vorige *Stuifsteen* is de kathedraal door de verplaatsing van het sacramentsaltaar naar de Sint-Barbarakapel in Utrecht een belangrijk werk van Mengelberg kwijtgeraakt, maar heeft zij er door deze herplaatsing een fraai deel van een topstuk van Mengelberg bijgekregen.

Villa Lageweg te Zeist ondanks bescherming gesloopt

— Gert van Kleef

In de vorige Nieuwsbrief werd verslag gedaan van de sloop van Villa Maritima te Wassenaar, die juist na de verkregen voorlopige bescherming van de Rijksmonumentenlijst werd gesloopt. Helaas moet in deze Nieuwsbrief worden geconstateerd dat

de geschiedenis zich herhaalt.

Op verzoek van een van onze leden heeft het Cuypersgenootschap vanwege dreigende sloop plaatsing op de Rijkslijst van monumenten aangevraagd van de villa Lageweg 8 te Zeist. Dit betrof een ka-

rakteristiek negentiende-eeuws woonhuis, in de voor het midden van die eeuw karakteristieke blokvormige classicistische vorm. Belangrijk waren met name de op de villa aangebrachte terra-cotta-elementen, onder andere de Corintische kapitelen. Naar alle waarschijnlijkheid waren die afkomstig van de tegenover de villa gelegen fabriek van Ernst Cristoph Martin.

Ook in dit geval ving de sloop aan op het moment dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg het door ons aangevraagde object had beschermd. In dit geval heeft de Rijksdienst hiervan melding gemaakt bij de gemeenteraad van Zeist, die het college van burgemeester en wethouders opdracht heeft gegeven aangifte te doen. Thans wordt door de politie een onderzoek ingesteld, waarbij uiteraard ook het Cuypersgenootschap is betrokken.

Hoe deze zaak ook afloopt, ook deze villa is inmiddels weer zonder enig spoor verdwenen. Met deze gebeurtenis zijn inmiddels bijna alle karakteristieke panden van de Lageweg gesloopt. Hoewel dit

uiteraard niet meer te veranderen is, kan de gemeente Zeist zijn goede bedoelingen nog tonen bij een herstel van de fabriek van Martin. Dit gebouw, met een landelijke betekenis, staat aan de Lageweg 6 en staat er inmiddels zeer vervallen bij. De fabriek heeft het uiterlijk van een vroeg negentiende-eeuws herenhuis en wordt thans (tijdelijk?) bewoond.

Het is van groot belang om juist dit gebouw, uiteraard rijkelijk met terra-cotta-elementen versierd, te behouden, vanwege de belangrijke plaats die Martin inneemt in de ontwikkeling van het gebruik van terra cotta. Zijn produkten, ontworpen door bekende architecten als Tetar van Elven, Godefroy en Van der Brink, hebben nationaal navolging gekregen en zijn ook thans nog aan veel negentiende-eeuwse woonhuizen te bewonderen.

Alleen een spoedig ingrijpen van de gemeente Zeist of de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die er schuin achter is gehuisvest, kan dit pand van verder verval en vervolgens sloop redden.

Topstuk Nieuwe Haagse School bedreigd

— Gert van Kleef

Het Cuypersgenootschap is al geruime tijd bezig met het verkrijgen van bescherming voor een complex in Wassenaar van een kerk van Nicolaas Molenaar, met pastorie, patronaatsgebouw, zusterhuis en scholen. Kerk, pastorie en patronaatsgebouw worden inmiddels beschermd door plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Het zusterhuis van Nicolaas Molenaar en een school worden thans bedreigd door sloop, vanwege nieuwbouw van een school en appartementen ter plaatse. Voor het zusterhuis is plaatsing op de Rijksmonumentenlijst aangevraagd, een procedure die thans al drie jaar loopt. Een aanvraag ten

behoefte van de school moet thans worden overwogen.

De betreffende school is ontworpen in 1917 door de architect Co Brandes, die belangrijke villa's in Den Haag en Wassenaar heeft gebouwd, waarvan er in Wassenaar inmiddels twee zijn beschermd. Co Brandes is de grondlegger van de *Nieuwe Haagse School*, die op dit moment (als gevolg van het Haagse Monumenten-Selectieproject) veel aandacht krijgt. Op grond van die aandacht is de *Parkflat Marlot* van Co Brandes ingeschreven als Rijksmonument; het gebouw wordt thans met rijkssubsidie gerestaureerd. Ook zijn

Daltonschool in Den Haag is beschermd.

In Wassenaar is men in het gelukkige bezit van een gebouw waarin Co Brandes voor het eerst de vormen van de Nieuwe Haagse School toepast: de Bonifatius-school. Lopende om het gebouw ziet men een aan voor- en achterzijde symmetrisch gebouw waarin de lokaalruimten plastisch in het gevelbeeld naar voren komen. Aan de buitenkant is te zien dat de lokalen inwendig zijn gegroepeerd rond een centrale hal met monumentaal trappenhuis. Helaas zijn voor de vroegere hoofdingang, met het opschrift 'R.K. Meisjesschool', in de vijftiger jaren twee op zich niet onaardige aanbouwen gerealiseerd in de stijl van de Delftse School, die het zicht op de vroegere voorgevel gedeeltelijk ontnemen.

Het ontwerp was voor 1917 zeer vernieuwend. Niet alleen het toen nog maar weinig voorkomende platte dak, maar ook de toepassing van risalerende gevels met grote raampartijen oogstten veel bewondering bij de Haagse Kunstkring, waar de ontwerpen in 1917 werden geëxposeerd. Daarnaast zijn de ingangspartijen van groot belang. Voor het eerst past Brandes het *board and batten*-motief toe, het afwisselend gebruik van zwarte of terugspringende bakstenen, dat later zo karakteristiek zou worden voor de Nieuw Haagse School.

Een andere karakteristiek die voor het eerst voorkomt, zijn de uitkragende baksteenranden, die de verticale werking van risalerende gevels een horizontaal accent geven en daarmee de harmonie bereiken waarmee de Nieuwe Haagse School zoveel succes heeft bereikt.

Volgens de Haagse kunsthistoricus Victor Freijser, die in opdracht van de gemeente Den Haag een boek voorbereidt over de Nieuwe Haagse School, betekende de Bonifatius-school een grootse daad van vernieuwing in het oeuvre van Brandes.

Volgens de concept-bebouwingskarakteristiek van Wassenaar, opgesteld door de provincie voor het Monumenten-Selectieproject, waarin wordt vastgesteld welke objecten voor Rijksbescherming in aanmerking komen, is de Bonifatius-school het „vroegste en meest monumentale voorbeeld waarbij Brandes tot een nadere uitwerking kwam van de Nieuwe Haagse School en vormt het een hoogtepunt in zijn carrière”.

Het lijkt bijna ondenkbaar dat een dergelijk markant punt in de nationale architectuurgeschiedenis op korte termijn zou worden gesloopt en zo niet de kans krijgt tijdens het Monumenten-Selectieproject in aanmerking te komen voor Rijksbescherming.

Actueel kerkennieuws

— Leo Dubbelaar

Ditmaal eerst enige aanvullingen op het in de vorige Nieuwsbrief gepubliceerde nieuws over de wederwaardigheden van de met name katholieke kerken in de provincies in het noorden en midden van ons land. Vervolgens komen de kerken in de provincies Noord- en Zuid-Holland aan bod. In het volgende nummer volgen berichten uit Zeeland, Noord-Brabant en Limburg.

Ook nu wordt u weer aangemoedigd aanvullingen, nieuws en op- of aanmerkingen in te zenden.

Aanvullingen

Van de secretaris van de restauratiecommissie van de St.-Willibrorduskerk te **Sappemeer** (provincie Groningen) kreeg ik het bericht, dat in 1994 werd begonnen met de hoognodige restauratie van het dak van genoemde kerk. Het dak is weer in originele staat gebracht door aanbrenging van echte leien. Als tweede zal over enige jaren ook de toren weer van leien worden voorzien. De kerk werd in 1871-1873 naar ontwerp van Cuypers gebouwd. Bij de zware novemberstorm van 1972 knapte de torenspits af en viel op het dak, waarbij de gewelven van de eerste traveeën werden vernield. Een jaar later was de kerk weer voorlopig hersteld en werd de torenspits in oorspronkelijke staat gereconstrueerd.

Inmiddels is de restauratie van de Willibrorduskerk in **Lemmer** (provincie Friesland) in volle gang.

De Pius-X kerk (1957-1958 B.J. & H.M. Koldewey) in **Hengelo-Zuid** (provincie Overijssel) zal in de toekomst worden vervangen door een nieuwe kleinere kerk. De kerk is een van de belangrijkste naoorlogse kerken. Aktie is nodig om de toekomstige gebruiksmogelijkheden van de kerk te onderzoeken.

Rond pinksteren 1995 wordt de St.-Josephkerk (1932-1933 J. Sluyster & G. Ruberg) aan de Assendorperweg te **Zwolle** gesloten. Omdat de kerk gelukkig is geplaatst op de gemeentelijke monumentenlijst, zal de kerk niet worden afgebroken. Na de bouwvakvakantie zal het interieur van de kerk worden verbouwd tot woon-eenheden.

De tot sporthal verbouwde Pauluskerk aan de Johan de Wittlaan in het stadsdeel Het Broek te **Arnhem** (provincie Gelderland) wordt dit jaar afgebroken en vervangen door woningbouw. De kerk werd in 1950-1951 gebouwd naar ontwerp

van A.J.M. Vosman. Doordat de wijk niet groeide bleek de parochie al spoedig niet levensvatbaar. In de jaren '70 werd de kerk gesloten en de parochie opgeheven. De kerk werd daarna tot sporthal verbouwd.

De St.-Janskerk in **Balgoy**, gemeente Wychen, is zwaar vervallen. Er dreigt zelfs instortingsgevaar. De kleine parochie kan de kerk niet meer onderhouden. Er zal in de toekomst iets moeten gebeuren. Aktie is geboden om deze kerk te redden van de ondergang. De centraliserende kruiskerk in een mengeling van gotische en romaanse stijl met hoge toren werd in 1913-1914 naar ontwerp van J. v.d. Valk gebouwd. Het interieur is zeer bezienswaardig en heeft nog nagenoeg zijn complete oorspronkelijke inventaris.

De toekomst van de Sint-Franciscuskerk aan de Sint-Jacobsaan te **Nijmegen** is zeer onzeker geworden. De kerk zal worden gesloten omdat zij veel te groot voor de parochie is geworden. De parochie zal verhuizen naar de veel kleinere vm. Herv. Pauluskerk aan de Einsteinstraat. De Franciscuskerk werd in 1948-1949 gebouwd naar ontwerp van A.J. Kropholler en het bureau Van Oerle & Schrama. Aktie is geboden om te zoeken naar een toekomstige functie van het gebouw.

De kerk te **Puiflijk** wordt gerestaureerd en het interieur krijgt zijn oude glans terug. Zie de bijdrage van Jan Reijnen.

In september 1994 werd de Everharduskerk aan de Ringlaan te **Wychen** gesloten en gelijk daarna gesloopt. De kerk werd in 1962-1963 gebouwd naar ontwerp van W.K.M. Sluitman & H.J. Rijken.

Provincie Noord-Holland

Eerdaags hoopt men te beginnen met de restauratie van de zwaar verwaarloosde kerk "de Duif" (1857 Th. Molkenboer) aan de Prinsengracht te **Amsterdam**.

In 1994 werd aldaar begonnen aan

de restauratie van het zeldzame en monumentale Bernulphusgilde-interieur van de Redemptoristenkerk (1852-1854 Th. Molkenboer) aan de Keizersgracht. In 1996 hoopt men met het werk klaar te zijn.

Vanaf 1992 is men druk bezig met de restauratie van de Dominicuskerk (1884-1886/1891 P.J.H. Cuypers). Thans is men bezig om het fraaie interieur zijn schoonheid weer terug te geven.

In 1994 zijn de restanten van de vm. Herv. Muiderkerk m.u.v. de toren afgebroken.

In 1993 kwam de restauratie en de verbouwing van de Gerardus Majellakerk (1925-1926 Jan Stuyt) aan het Ambonplein in Oost gereed. Het is door het Amsterdams Monumentenfonds verbouwd tot bedrijfsruimten. Het archief van de vrouwenbeweging is er ondergebracht.

Er bestaat onduidelijkheid over de toekomst van de Hervormde Oranjekerk (arch. Posthumus Meyjes) aan de Van Ostadestraat.

Ook de toekomst van de Thomas van Aquinakerk aan de Vechtstraat in Zuid is onzeker. De kerk staat op de nominatie om gesloten te worden. In 1925-1926 werd deze merkwaardige "zwembadkerk" gebouwd naar ontwerp van Jac. Duncker. De kerk is geheel opgetrokken in de stijl van de Amsterdamse School. Actie is nodig om deze kerk te behouden.

De volgende kerk die door sluiting en afbraak wordt bedreigd is de O.L.Vrouw van Altijddurende Bijstand-kerk aan de Chassestraat in het stadsdeel de Baarsjes. Deze kerk werd in 1925-1926 naar ontwerp van K.P. Tholens gebouwd. Opvallend zijn de twee slanke en lage zadeldaktorens aan de voorgevel.

De toekomst van de St.-Josephkerk (1951-1952 G.H. Holt & K.P. Tholens) aan de Robert Scottstraat is nog steeds onzeker. De kerk staat al sinds 1990 leeg.

Het is een van de belangrijkste kerken uit de jaren '50.

In 1994 kwam de verbouwing van de O.L.V. van Zeven Smarten-kerk in de wijk Geuzenveld tot woonappartementen gereed. De driebeukige basilicale kerk werd in 1958-1960 naar ontwerp van H.P.J. de Vries gebouwd. Op 7 maart 1993 werd de laatste dienst gehouden.

Helaas verdween in 1994 de oude kapel van het begraafplaats Buitenveldert aan de Amstelveenseweg t.b.v. de verbreding van de weg. Het kerkje dateerde uit 1776 en was een van de zeldzaam overgebleven schuurkerken uit de tijd dat het katholieke geloof nog verboden was. Voor het kerkje werd in 1902-1903 een grote pastorie gebouwd naar ontwerp van P. Snel. Tot 1935 was het de parochiekerk van de H. Augustinus.

De kans is groot dat de Augustinuskerk in Nieuwendam zal worden gesloten voor de eredienst. De toekomstige functie van deze neogotische kerk (1888-1889) van Tepe is niet bekend.

Ook de Ritakerk aan de Hagedoornplein staat op de nominatie om gesloten te worden. In 1973 werd het interieur al gehalveerd. De benedengedeelte van het schip werd verbouwd tot openbare bibliotheek. De kerk, ontworpen door A.J. Kropholler, werd gebouwd in 1921-1922. Na oorlogsschade werd in 1946-1947 de kerk met een travee verlengd en verrees er een onvoltooide toren naar plannen van Krophollers leerling C.M. van Moorsel. Rond de kerk bevinden zich woonhuizen en een reeds gesloten klooster, ook ontworpen van Kropholler. Het is noodzakelijk deze ontwikkelingen nauwkeurig te volgen.

Door de grote reorganisatie van het dekenaat **Beverwijk** dreigt de Agathakerk aan de Breestraat gesloten te worden. De grote koepelkerk werd in 1921-1924 gebouwd naar ontwerp van Jos. en Pierre

Cuypers. Ook het interieur met kunstwerken van Lambert Lourijzen is zeer belangrijk. Zie verder bijdragen van Gert van Kleef.

Ook de Regina Coeli-kerk aan het Hilbersplein dreigt gesloten te worden. Het is een fraaie koepelkerk met campaniletoren uit 1957—1958 en ontworpen door H. van Putten.

Begin 1995 werd begonnen met de noodzakelijke restauratie van de toren van de Vituskerk te **Blaricum**. Deze toren werd in 1870—1871 naar ontwerp van P.J.H. Cuypers gebouwd. De Cuyperskerk werd in 1936—1936 naar plannen van Clemens Hardeman flink uitgebreid en verbouwd. Alleen de muren van transept en priesterkoor uit 1870 zijn nog over.

Er bestaat nog steeds onduidelijkheid over de toekomstige bestemming van de leegstaande door brand (1988) beschadigde Vituskerk te **Bussum** van Cuypers uit 1883—1884/1895—1896. Waarschijnlijk wordt de kerk als cultureel centrum in gebruik genomen.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de kerk te **Driehuis**, gemeente Velsen, werd het interieur verrijkt met een historisch Engels Walker-orgel (1865), afkomstig uit Londen, dat voorzien werd van een nieuwe neogotische kas. De neogotische kruisbasiliek met toren (1893—1894) werd ontworpen door A. Bruning.

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Antoniuskerk (Paterskerk) aan de Nieuwe Groenmarkt te **Haarlem** werd de witgepleisterde neoclassicistische voorgevel gerestaureerd. De kerk werd ontworpen door T.F. Suys en in 1842—1844 uitgeoerd door W. v.d. Horst.

Er bestaat nog steeds geen duidelijkheid over de toekomst van de op de rijksmonumentenlijst geplaatste H. Hartkerk (1901—1902 P.J. Bekkers) aan de Kleverparkweg.

Ook is de toekomst zeer onzeker van de HH. Elisabeth en Barbarakerk aan de Paul Krugerstraat (1906—1907 A. Bruning). Deze kerk werd eind januari 1995 gesloten. Uitwendig komt deze neogotische kruisbasiliek mede door het ontbreken van de toren zeer plomp over. Vooral het interieur is zeer belangrijk. Pronkstukken zijn de neogotische hoofd- en zijaltaren, kruiswegstaties en orgel (afkomstig uit de kapel van het Jezuietencollege te Brussel). Verder heeft de kerk zeer fraaie gebrandschilderde ramen. Actie is nodig om vooral de inventaris met zijn ramen te behouden.

In november 1993 werd de HH. Petrus en Pauluskerk aan de Tesselschadestraat voor de eredienst gesloten. De kerk zal binnenkort het veld moeten ruimen voor woningbouw. In 1957—1958 werd de kerk naar ontwerp van Harry Nefkens gebouwd. Een van de eerste katholieke kerken, waarbij werd afgeweken van de traditionele bouwvorm.

Er bestaat geloof ik nog geen duidelijkheid over de toekomst van de O.L. Vrouwenkerk (1875—1876 Th. Asseler) aan de Jan in het Veltstraat te **Den Helder**. In 1990 werd de kerk gesloten en verkocht.

Anno 1994 zijn er restauratie-werkzaamheden aan de vieringtoren van de O.L.V. Onbevlekt Ontvangen-kerk aan de Naarderweg te **Hilversum**. De kerk staat op de rijksmonumentenlijst.

De Clemenskerk aan de Bosdrift wordt bedreigd met sluiting en afbraak. Het is een zeer belangrijke kerk met gotische en byzantijnse invloeden. De kerk werd in 1913—1914 gebouwd en is ontworpen door J. van Gils. In 1921—1922 ontwierp Jos. Cuypers een voorbouw. Namens het Cuypersgenootschap ontwikkelen Rens Swart en Arjen Looyenga acties; een artikeltje kan worden tegemoet gezien.

Op 11 september 1994 werd de St.-Josephkerk aan de Minckelerstraat voor de

eredienst gesloten. De toekomst is onzeker. De kerk werd in 1935-1936 gebouwd en is ontworpen door Nic. Andriessen. Belangrijk bouwwerk uit de jaren '30. Aktie is nodig om deze kerk te behouden.

In december 1993 is de restauratie gereed gekomen van de Cyriacuskerk te **Hoorn** (1879-1882 A.C. Bleys). Het interieur kreeg zijn oorspronkelijke karakter weer terug nadat de witkalk uit de jaren '60 was verwijderd.

Men heeft plannen om de beide front-torens van de Sint-Jansbasiliek te **Laren** (1924-1925 W. te Riele) naar oorspronkelijk ontwerp te voltooien.

In de jaren '60 besloot men het dorp **Ruigoord**, gemeente Haarlemmerliede, met omgeving te bestemmen tot westelijk havengebied van Amsterdam. Het Gertrudiskerkje (1894 C.P.W. Dessing) werd in 1973 gesloten. Enkele inwoners verzetten zich tot op de dag van vandaag om het dorp te verlaten. De omgeving van het dorp werd in de jaren '70 opgespoten met zand. Twintig jaar later is het een waardevol natuurgebied geworden. Het kerkje fungeert nog steeds als atelier van een kunstenaar. Het ziet er in de toekomst toch wel naar uit, dat Ruigoord met zijn kerk van de kaart wordt geveegd.

In 1994 werd de Vincentiuskerk te **Volendam** met financiële hulp van beroemde Volendammers gerestaureerd. De kerk bestaat uit een dwarsschip en koor (1882-1883) van A.C. Bleys. Schip en toren dateren uit 1907 en zijn ontworpen door P. Snel.

In het rustieke dorp **Zuidermeer**, gemeente Westerkoggenland, staat een fraai gelegen kerk uit 1933-1934, ontworpen door N. Molenaar jr. Vooral het interieur is de moeite waard. Pronkstuk is het monumentale hoofdaltaar, afkomstig uit de vm. Catharinakerk aan het Singel te Amsterdam. Helaas werd in 1993 het interieur

volledig verknoeid door het inbouwen van een lager gelegen houten plafond. Een deel van het schip werd met een gordijn afgesloten. Deze maatregel werkt wel energiebesparend en kostendekkend, maar vormt een ongelukkige ingreep in het toch wel belangrijke interieur.

Provincie Zuid-Holland

Sinds 1991 is men bezig met de omvangrijke restauratie van de Maria van Jessekerk aan de Burgwal te **Delft** (1874-1881 E.J. Margry). De voorgevel met de zeldzame twee torens zijn al gerestaureerd. Hierbij werden de ornamenten weer hersteld. Thans is men met het interieur bezig. Zie ook het artikel van Gert van Kleef.

In de toekomst komt er een groot-scheepse reorganisatie in het parochiebestand van **Den Haag**. Hierbij zullen een aantal parochies worden samengevoegd. Dit heeft consequenties voor de kerken.

De Sint-Jacobuskerk (1875-1878, P.J.H. Cuypers) aan de Parkstraat werd in 1994 beschadigd door scheurvorming door het bouwproject, dat naast de kerk wordt uitgevoerd. Ondanks waarschuwingen werd de grond tot op enkele meters naast de kerk tot twee verdiepingen diep ontgraven. De toren kwam na een omvangrijke restauratie begin 1994 gereed.

Aan de Gouverneurlaan in Spoorwijk werd de sinds 1991 leegstaande Oranjekerk (1929) in oktober jl. in brand gestoken. De kerk was al bestemd voor de sloop.

Sloop dreigt voor de gesloten Wilhelminakerk aan de Louise de Coligny laan in de wijk Bezuidenhout. Deze kerk werd in 1956 naar ontwerp van H.T. Zwiers gebouwd als opvolger van de tijdens het bombardement van 1945 verwoeste kerk uit 1908.

In **Hazerswoude-Groenendijk** werd aan de Rijndijk in 1854-1855 een fraai

neogotisch kerkje, de Scheepjeskerk, gebouwd, gewijd aan de H. Bernardus. Het lijkt sterk op het kerkje van Overlangel NB van de architect W.J. van Vogelpoel. Waarschijnlijk is hij ook de architect van deze kerk. Vooral de fraaie voorgevel is aan restauratie toe. In het begin van de jaren '80 zijn de pinakeltjes op de voorgevels wegens bouwvalligheid verwijderd. Het interieur werd in de jaren '50 door modernisering bedorven. Helaas is de kerk niet geplaatst op de monumentenlijst.

In 1994 is te **Langeraar**, gemeente Ter Aar, de restauratie gereed gekomen van de monumentale Adrianuskerk "kathedraal van de Rijnstreek". Helaas zijn in het interieur de ontsierende grote moderne lampen niet vervangen. De kerk werd in 1901-1902 gebouwd naar ontwerp van Johan L. Meester, leerling van Cuypers.

In 1993 werd in Lisse begonnen met de algehele restauratie van de Agathakerk "kathedraal van de Bollenstreek" (1902-1903 J.H. van Groenendael). Helaas worden de hoge spitsen van toren en vieringtoren (verwijderd in 1929) niet herbouwd.

In 1994 is de restauratie gereed gekomen van de St.-Janskerk aan het Oosteinde te **Moordrecht**. Het kerkje zonder toren werd in 1859-1860 achter de grote 18-eeuwse pastorie opgetrokken. Architect was J.E. van Echten.

Er bestaat onzekerheid over de toekomst van de gebouwen van het complex Sancta Maria aan de Langevelderlaan te **Noordwijk** nabij Noordwijkerhout. Door verhuizing van de inrichting Langeveld (de huidige naam) naar de gebouwen van het Bavo-gesticht te Noordwijkerhout, dreigt het complex te worden afgebroken. Vooral de kapel is zeer monumentaal. Het complex werd in 1927-1928 opgetrokken naar ontwerp van Jos. Bekkers.

In februari 1995 werd te **Noordwijkerhout** het vm. retraitshuis "Huize Clemens"

met kapel aan de Kerkstraat gesloopt. Plannen om het monumentale bouwwerk te behouden waren mislukt. Het complex werd in ca. 1905 gebouwd naar ontwerp van A. Bruning.

In 1993-1994 zijn de vleugels van het vm. Groot-Seminarie Leeuwenhorst van het bisdom Rotterdam verbouwd tot congresruimte van het congrescentrum Leeuwenhorst, de huidige gebruiker. Gelukkig blijven de grote ronde kapel met hoge klokkentoren behouden. Het complex werd in 1958-1961 gebouwd naar ontwerp van prof. A. van Kranendonk. Al na ca. 15 jaar moest het complex zijn poorten sluiten wegens sterke terugloop van aankomende priesters.

De Christus Koningkerk aan de Statenvlaan in de wijk Hillegersberg te **Rotterdam** wordt bedreigd met afbraak. De parochie wil een kleiner kerkje bouwen. De deelgemeente Hillegersberg bekijkt de bouwplannen voor het gebied en bestudeert ook de mogelijkheid om een andere bestemming aan de kerk te geven. De kerk werd ontworpen door H.P.J. de Vries en werd gebouwd in 1929-1930. Het is een van de belangrijkste kerken uit de jaren '30. Naast de kerk bevindt zich een fraai complex met klooster en scholen. Het bovendeele (klokkenverdieping en stenen spits) van de toren werd op 3 november 1991 getroffen door blikseminslag en moest wegens instortingsgevaar worden afgebroken. Actie is dringend nodig om de kerk van de ondergang te redden.

Begin 1995 is de Nicolaaskerk aan de Mathenesserdijk in de wijk Spangen gesloopt. De kerk uit 1962-1963, ontworpen door Harry Nefkens, was voor de sterk uitgedunde parochie te groot en voor het onderhoud te kostbaar. Pogingen om van de kerk een moskee te maken werden afgewezen door het bisdom. De parochie heeft elders in de wijk een veel kleinere

kerk gebouwd.

De Herv. Nieuwe kerk (1893 R. Kuipers) aan de Duinstraat te **Scheveningen** zal worden afgestoten. De kosten voor restauratie zijn te hoog geworden. De toekomst is onzeker. Aktie is nodig om deze belangrijke kerk te behouden.

In het najaar van 1994 werd eindelijk begonnen met de noodzakelijke restauratie van de monumentale neogotische St.-Lidwinabasiliek (oorspronkelijk O.L.V. Rozenkrans) aan de Singel in **Schiedam**. Vooral de fundering dient hersteld te worden. Men was lange tijd bang, dat de op de monumentenlijst voorkomende kerk toch door zijn bouwvallige staat zou moeten worden afgebroken. De kerk werd in 1880-1881 gebouwd naar ontwerp van E.J. Margry. In 1990 werd de kerk verheven tot basiliek.

De Mariakerk (1877-1879 A. Tepe) te **Vianen** is gelukkig weer hersteld nadat zij op 1 september 1992 werd geteisterd door een brand door blikseminslag, waarbij het dak van de noorderzijbeuk werd verwoest.

In januari 1995 is men in **Voorschoten** begonnen met de broodnodige restauratie van de St.-Laurentiuskerk (1865-1867 Th. Asseler) aan de Leidseweg. Hierbij zal in het koor het monumentale zandstenen hoofdaltaar (ca. 1865) uit de afgebroken kerk van Prinsenbeek worden opgesteld.

Colofon

Nieuwsbrief Cuypersgenootschap

Uitgave van het Cuypersgenootschap. Verschijnt driemaal per jaar. Mededelingen, wetenswaardigheden, brieven en korte artikelen kunnen worden ingezonden. Opgenomen artikelen weerspiegelen niet noodzakelijkerwijs de zienswijze van het bestuur.

Redactie: H.A. Landheer en L.M.Th. Swart, De Blickestraat 199, 3572 WC Utrecht, telefoon 030 - 715212

Electronisch: RSwart@Geo.TUdelft.nl

Correspondent kerken: L.W. Dubbelaar

Ontwerp en TeX-netwerk: L.M.Th. Swart

De Sluitsteen

Wetenschappelijk tijdschrift van het Cuypersgenootschap. Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactiesecretariaat: Architectura & Natura Pers, Leliegracht 44, 1015 DH Amsterdam

Cuypersgenootschap

Het Cuypersgenootschap, opgericht op 15 januari 1984, is een vereniging tot behoud van negentiende- en twintigste-eeuws cultuurgoed in Nederland.

Secretaris: dr. B.C.M. van Hellenberg Hubar, Burgemeester Minkenberglaan 11, 6109 AL Ohé en Laak, telefoon 04755 - 1794

Ledenadministratie en penningmeester:

G.M. van Kleef, Jonkerlaan 26, 2242 GE Wassenaar, telefoon 01751 - 40694, 070 - 302 14 34 (kantoor), telefax 070 - 361 79 01

Het lidmaatschap kost f 35 per jaar. Giften aan het Cuypersgenootschap zijn aftrekbaar voor de belasting

Postbank: giro 4835002 te Wassenaar

Kamer v. Koophandel Roermond v 176721

Cuypersgenootschap regio Amsterdam

Secretaris: M.B. de Roever, Milletstraat 26, 1077 ZE Amsterdam, telefoon 020 - 6764024 of 5720215 (werk), telefax 020 - 6750596